

A megyei nemesek részvételével működő társasbíróóságok szervezetét III. András 1290–91. évi dekrétumának 3. (régebbi felosztás szerint 5.) cikkulusa rögzítette, meghagyva minden megyésispánnak, hogy „[...] ne merészljen ítéletet hozni vagy bírászkodni négy kijelölt nemes nélkül”. Ezzel egyezően a 7. (régebbi felosztás szerint 11–13.) cikkulus úgy rendelkezett, hogy pénzváltásnál a megyésispán négy megyebeli becsületes férfival együtt működjön közre, a 8. (régebbi felosztás szerint 14.) cikkely pedig arról határozott, hogy a nádor megyében hirdetett közgyűlésén csak a megyében széket tartókkal együtt bírászkodjon: „[...] ha a nádor országunkban ítélni megy, minden megyében a megyésispánnal együtt négy küldött bíró tartozzék elmenni és bírászkodni. [...] Ha pedig a nádor helytelenül próbálna eljárni, ugyanez a négy ember ispánjukkal egyetemben akadályozza meg, és jelentsék nekünk.”¹ Az 1298. évi 3. (régebbi felosztás szerint 13–14.) cikkulusa hatalmaskodási ügyekben a király evégre küldött embere mellett ugyancsak négy megyei nemes eljárását és jelentéstételét írta elő, „akiket az elmúlt és jövődő fosztogatások kinyomozására és megtakolására rendelték”.²

Ezek a rendelkezésekben megjelölt megyei nemesek, a hivatkozások sorrendjében: *quatuor nobiles nominati, quatuor boni homines, quatuor iudices deputati, quatuor nobiles* nem voltak mások, mint akik a megyésispánnal együtt a megye törvényszékét, tágabb értelemben a megye hatóságát alkották, és peres, valamint minden más, királyi, valamint nádori utasítás, illetve megyebeli nemesek megkeresése alapján ellátandó ügyekben jártak el. A magyar köznyelvi szóhasználatban ezeket szolgabíróknak nevezték.

1. A nemes bírótársakkal működő vidéki bíróságok megjelenése

A III. András dekrétumaiban megörökített, négy nemes bírótárral működő *tribunal* IV. Béla és fiai 1267. évi dekrétumáig vezethető vissza. Ebben a bárók hozzájárulásával a király és fiai azokat az Esztergomban gyűlésező királyi szolgák, illetve nemesek által megfogalmazott kérelmeket rögzítették, amikkel egyebek mellett a korábbi belviszályok idején megesett károkozások rendezését, illetve a királyi bírászkodásba történő bevonásukat kívánták elérni a kérelmezők.⁴ Közlebbtről, a dekrétum 5. cikkelye a királyi és királynéi szabad falvak lakói, valamint udvarnokok és várnépek részéről nemesek sérelmére megvaló-

Béli Gábor

A vármegyei nemesi bírászkodás szervezete 1723-ig

sult foglalások ügyében két báró kiküldéséről határozott, a 8. pedig arról, hogy az évenkénti fehérvári gyűlésen a király megyei nemeseket vegyen maga mellé bírótársakul: „[...] minden évben a szent király ünnepén egy közülünk tartozzék Fehérvárra menni, és minden megyéből két vagy három nemes tartozzék összegyűlni, hogy azok je-

lenlétében minden kár és jogtalanság felől, bárkik okozták és követték el azokat, minden panaszosnak elégtételt adjon.”⁵

Röviddel a dekrétum kiadása után, 1268-ban Kemény fia Lőrinc nádor, somogyi ispán saját megyéjében, a Somogy megyei nemesek által választott öt nemes bírótárral ítélték olyan nemesek sérelmére elkövetett jogellenes birtokfoglalások iránt indult ügyekben, akik előbb a király, majd a nádor-megyesispán előtt bírói esküt tettek. A király a dekrétumában rögzítetteknek voltaképpen úgy tett eleget, hogy a panaszok orvoslásába nem a fehérvári gyülekezet alkalmazásával vont be nemes bírótársakat, hanem kiküldött bírója, a nádor mellé rendelt megyei

nemeseket, akik maguk is király által delegált bírák voltak, hiszen *jurisdiction*ójukat az esküjüket kivevő királytól nyerték.⁶ 1268-ban, saját megyéjében, Zalában Hahót nembeli Csák bán Kemény fia Lőrinchez hasonlóan tartott törvényszékeket egyik alkalommal hat, másik alkalommal négy bírótárral, megjegyezve, hogy utóbbi esetben egyikük akadályoztatása miatt végül ténylegesen csak három nemesrel ítélték.⁷ Míg Csák zalai ispán mellett a négy bírótárs feltűnése egyelőre még esetleges, Péc nembeli Gergely bán, somogyi ispán és négy Somogy megyei nemes, másrészt István zalai ispán és négy Zala megyei nemes bírótárs 1276-ban vagy 1277-ben a két megye határán fekvő Moróchelyen királyi parancsból tartott különös törvényszéke már azt a szervezetet mutatja mindkét megyei *tribunal* esetében, mint amit III. András 1290–91. évi dekrétuma állapított meg.⁸ Ezzel együtt az sem érdektelen, hogy a somogyi ispán bírótársai közül hárman tagjai voltak 1268-ban Kemény fia Lőrinc törvényszékének is.⁹

Nemes bírótársokról újabb beszédes adatok 1280-ból maradtak fenn. Borsod megyében „*Egydius curialis comes*

Hahót nembeli Csák zalai ispán pecsétje (1268).³
Körirata: SIGILLVM CHAC MAGISTRI

et quatuor iudices de Borsod” adtak levelet arról, hogy az előttük utolsó feleletadásra meg nem jelent feleket távolmaradásuk miatt büntetésben marasztalták. A háji káptalan bizonyoságlevele szerint pedig „*Budy curialis comes, Stephanus et Iwan comites iudices nobilium de Budrug*” tanúsították a Bodrog megyei tordai solymászok ispánjának adásvételét. Ezek mellett III. András első dekrétumát megelőzően 1284-ből és 1285-ből Szabolcs, 1284-ből Bihar, 1289-ből Gömör megyék nemes bírónak működése ismert.¹⁰ Ebbe a sorozatba tartozik IV. Lászlónak az a csak napi keltezéssel (szeptember 23.) adott levele is, amivel az esztergomi káptalant bizonyosága küldésére szólította fel, hogy ennek jelenlétében a királyi ember, illetve a Hont és Nógrád megyei nemesek négy bírónak embere birtokba iktatást teljesíthessen, Pécs Gergely országbíró említésére figyelemmel 1288-ban íródott.¹¹

A források alapján – ahogy egy helyütt már a jeles pécsi jogtörténész, Holub József is megállapította – a 13. század hetvenes éveiben rögzült szervezetében az a bíróság, aminek elnöke *de jure* a megyésispán volt, bírótársai pedig négy megyebeli nemes.¹² A szervezetre és különösképpen a széktartó megyésispánra tekintettel ez a *tribunal* nem hozható kapcsolatba azzal a szervezettel, amely szerint nem identifikálható, pusztán csak valahány számú Zala megyei királyi szolgából rekrutálódott bírói fórummal, aminek működéséről maguk a Kehidán összegyűltek és eljártak küldtek levelet II. Andrásnak.¹³

A királyi serviensek és nemesek jogállásának azonosítása általános érvennyel és egyetemes jelleggel az 1267. évi dekrétummal történt meg. Ekként a II. András 1222. évi aranybullájával szabadságaikban megerősített serviensek státusza nem egyezett még a korabeli, a tradicionális, a Szent Lászlóhoz fűződő dekrétumokban először feltűnő nemesek jogállásával.¹⁴ Annak következtében azonban, hogy a státuszok azonosulása után is megmaradt a 14. század végéig a *serviens regis* vagy *regalis*, illetve a *nobilis* kettősség elsősorban a nemesítő levelekben, hasonlóképpen az 1222. évi aranybulla 1351. évi megerősítésnek köszönhetően, a királyi szolgák és nemesek alatt II. András nevezetes dekrétumáig, sőt egészen Szent Istvánig visszamenően egyazon jogállást értettek már az Anjouk óta. A Négyeskönyv szerkesztői, akik az I. rész I. címébe átírták II. András 1222. évi aranybulláját, annak I. Lajos 1351. évi dekrétumával módosított 4. cikkulusa kapcsán e tényként tekintett hagyomány alapján utaltak a két státusz egyezésére: „*e végzéseik egyik cikkelyét, tudniillik a nemes emberekről rendelkezőt, akiket akkor servienseknek neveztek, [...] Lajos király úr [...] nem erősítette meg*”, amit az eredetiek mellett a Quadripartitum 1573-ból származó interpolált változata is megőrzött.¹⁵ Ezzel együtt az a megállapítás, amit már Bencsik Mihály is rögzített 1722-ben, önmagában helytálló, hogy tudniillik „*jure nostro antiquo nobiles appellantur: servientes [...] qui exinde e medio sui in comitatibus electos iudices, latine quidem iudices nobilium. Patrio autem sermone szolga biró, hoc est szolgák bírója, servientium id est nobilium iudex in hodiernum vocitari consueverunt*” (régí jogunkban a nemeseket servienseknek nevezték, akik attól fogva kebelükből bírót választottak a megyékben, latinul pedig nemesek bírót).

Honi nyelven pedig szolgabírónak, azaz szolgák, serviensek bírójának, azaz a nemesek bírójának szokták manapság nevezni őket).¹⁶ Ezekből ered az a felfogás, hogy magyar nevük alapján a szolgabírók működése arra az időre vezet vissza, amikor a királyi serviensek bíraskodásának első emléke, a kehidai levél keletkezett.¹⁷ Az előzőekben citált, a megyében eljáró bírót azonosító első okleveles említésektől kezdve a megyésispán nemes bírótársai *quatuor iudices nobilium*, illetve számuk megadása nélkül *iudices nobilium* szerepel mindig a megyei kiadványokban, egyetlen egy kivételtől eltekintve, amikor 1332. november 30-án Zemplén megye hatóságának idézéslevelében a négy nemes levéladó jogállásának megjelölése *serviens* névvel történt: „*nos God vice Johannis palatini comes de Zemlen et quatuor iudices servientum*”.¹⁸ Miután annak a bíróságnak a szervezési elvét, illetve szervezeti megoldását, ami a 13. század utolsó harmadától már rögzült formában működött a megyékben, IV. Béla intézkedése, reformja alapozta meg, a megyében működő *tribunala*lok nemes bírótársait, ebbéli minőségüket nyilvánvalóvá téve eredendően és utóbb is a *judex nobilium* név azonosította.¹⁹ Ezért pusztán abból a tényből, hogy 1232-ben adott levélükből ismertén Kehidán serviensek bíraskodtak, bíróságuk nem hozható semmilyen kapcsolatba a megyésispán és négy bírótársának székével. Magyar nevük átörökítésének egy később szerveződő bíróság bírótársaira nincs kézzelfogható bizonyítéka, megjegyezve, hogy magukat nem is nevezték a kehidaiak szolgabírónak, hanem csak arról szóltak, hogy Bertalan veszprémi püspök „*videns nos esse iudices*”, vagyis „*mivel látta, hogy bírók vagyunk*”, vitte eléjük perét.²⁰ A megyei törvényszékek bírótársai magyar nevének, a szolgabírónak a megjelenése ennek okán nem a folytatás nélküli kehidai bíraskodási alkalomra vezet vissza, hanem azokra az időkre, amikor már állandósult a négy nemes bírótárs működése a megyékben, vagyis legkorábban IV. László uralkodásának idejére, a zempléni adat alapján pedig, okkal feltehető, hogy inkább a 14. század elejére.

2. A megyében nemes bírótársakkal gyűlésben működő bíróságok

Pécs nembeli Dénes nádor 1273-ban a Zala megyei nemesek, várjobbágyok, egyházi jobbágyok és mások számára királyi parancsára, az „*egész ország*” bárónak tanácsából gonosztevők megbüntetésére végett tartott *congregatio*ja az első ismert nádori közgyűlés vagy másképpen köztörvényszék.²¹ A nádor által hirdetett *congregatio generalis* szervezetéről a 13. század utolsó éveig nincsenek használható okleveles adatok.²² Rátót (II.) Lóránd 1298. október 6-i Gáván, Szabolcs megye számára tartott közgyűlése alkalmából adott levele tesz említést először „*quatuor iurati*”, azaz négy esküdt közreműködéséről, akik létszámukra, és III. András 1290–91. évi dekrétumának rendjére figyelemmel, szolgabírók voltak, mint ahogy az Aba nembeli Amádé nádor 1299. december 7-i, Göncön, Zemplén megye számára összehívott közgyűlésén adott levelében megjegyzett, birtokok becsűjét végző „*quatuor iudices*”.²³

A nádori közgyűlések Debreceni Dózsa működésétől váltak rendszeressé, aki, mint a „király személye helyett küldött különös” bíró tartott először 1317. június 18-án Debrecenben öt (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Szolnok), illetve augusztus 1-én szintén öt (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna) megye számára *congregatiót*, majd ezt követően továbbiakat is, módosult titulussal, mint „király által küldött különös bíró öt megyében”, 1322-ben pedig már nádorként, egyet Szatmár, Szabolcs, Szolnok és Kraszna, egy másikat Bihar, Szatmár és Szabolcs megyék számára. Utóda, Druget Fülöp első közgyűlését Gáván, Szabolcs megyének hirdette.²⁴

A nádor közgyűlésén az érintett megye, illetve megyék ispánjainak vicéi és szolgabírái mellett esküdtek a 14. század harmadik évtizede óta adatolhatók. Druget Fülöp nádor Szabolcs megye számára Kálló falunál tartott közgyűlése alkalmával 1324. május 23-án adott levelében tudatta, hogy „*duodecim jurati et quatuor iudices nobilitium*” és minden más megjelentek megerősítették Pozduni Domonkosnak Kerecseni Péterrel szembeni vádját, miszerint Péter őt, birtokára törve, 20 márkát érő vagyonától fosztotta meg.²⁵ Ezzel állandósult a 14. századtól a már kizárólag *ex mandato regis* hirdetett nádori közgyűlések szervezete, hozzátevé, hogy előfordult 12-nél több esküdt működése is, mint 1408. július 9-i levele szerint Garai Miklós nádor Zala megye számára Mánhida mellett tartott közgyűlésén, ahol 14 esküdt vett részt a közös gonosztevők kitudásában.²⁶ A gyűlésre rendelt megye esküdt ülnökeit (*jurati assessores*) a megye választotta, akik a saját megyét érintő ügyekben jártak el a megye alispánjával és szolgabíráival együtt akkor is, ha a nádor két vagy több megyének hirdette *congregatióját*. Ugyanakkor, ha az ügy megkívánta, mivel az együttesen gyűlésre rendelt megyék mindig szomszédosak voltak, közös bizonyágtételre is sor kerülhetett.²⁷ A közgyűlésen részt vevő megyei hatóság tagjai és a megyei esküdtek feladata elsősorban a *requisitio*, azaz a fél, illetve a felek bizonyítékul figyelembe veendő állításának igazolására szolgáló közös testületi tanúságtétel, formáját tekintve a bíró ez irányú kérdésére adott közösen kialakított álláspontot közlő válaszdadás volt.²⁸

A nádor mellett alnádora is tartott *congregatio generalist*. Mandátumot urától, a nádorától kapott, aki a neki szóló királyi parancs alapján delegálta vicéjét. A nádor mellett, bíraskodás végett, *ex mandato regis*, az országbíró is összehívott közgyűlést, például 1368-ban Bebek István Csekén, Szatmár, Szepesi Jakab 1376-ban Abaúj, majd 1410. május 26-a és június 2-a között Csepregen adott 11 levele szerint Rozgonyi Simon Sopron, Pálóci Mátyus 1429. szeptember 21-i levele szerint Szentpéteren Borsod, azután október 6-i levele alapján Gömör falu mellett, Gömör és Torna megyék számára.²⁹ Az is előfordult, hogy a királyi tárnokmester tartott közgyűlést, mint 1327-ben Nekcsei Demeter, Szatmár, Bihar és Szabolcs megyék számára.³⁰

A nádori közgyűlések, amiket mindig gonosztevők üldözése végett hirdettek, de számos más jogvita intézésére is alkalmat adtak, I. Lajos uralkodását követően meggyérültek a királyi kúriai bíróságok hatáskörének kiteljesedé-

se következtében. Néhány intenzívebb periódust követően a 15. század elejétől a köztörvényszékek mindinkább esetlegessé váltak, részint annak is betudhatóan, hogy a 15. század második évtizedében, átvéve a megyei közgyűlések szerepét, szokásossá váltak az ún. kikiáltott gyűlések (*proclamatæ congregaciones*), amiknek hatalmaskodási, elsősorban birtokfoglalási ügyekben a megye lakosságának összehívásával az volt a céljuk, hogy kivizsgálják, helyesebben megállapítsák a jogellenes magatartás tényét az eljáró kúriai bíróság előtt folyó perben.³¹ A 15. század második felétől a megyék már megváltással törekedtek szabadulni a nádori közgyűléstől, amit végül I. Mátyás 1486. évi dekrétuma számolt fel.³²

Miként a nádor, a megyésispán is hirdetett és tartott gonosztevők kiirtása végett közgyűlést. Az első ismert az az alkalmi törvényszék, amin Péc Gergely somogyi és István zalai ispán ítélkezett megyéik 4-4 nemes bírótársával közösen 1276-ban vagy 1277-ben. A megyésispán királyi parancsra, illetve *suo jure*, vagyis saját hatalmánál fogva hirdette közgyűlését. Ezen III. András I. dekrétuma rendelkezésének megfelelően a megyésispán a négy nemes bírótársal együtt járt el, és hozott ítéletet. Az ispán által királyi parancsra tartott *congregatio generalis* a nádori közgyűlés mintájára megyei esküdtek választását is megkövetelte. A megyei gyűlési esküdtek ugyanazt a szerepet töltötték be a megyei közgyűlésen, mint amit a nádorén. 1346-ban Kont Miklós pohárnokmester, Bars megye ispánja április 6-án kelt levelében arról számolt be, hogy az elé vitt hatalmaskodási ügyben „a megye összes nemesét és tizenkét esküdtjét” kérdezte ki.³³ A királyi parancsra hirdetett gyűlést a megyésispán vicéje is megtarthatta a megye szolgabíróival. 1358. március 13-án Szabolcs megye alispánja, Kántor Bereck és bírótársai arról tudósítottak, hogy „*in congregatione nostra generali, quam habuimus ob regium preceptum et mandatum*” (közgyűlésükön, amit királyi rendeletre és parancsra) a megye nemeseivel tolvajok, rablók és más gonosztevők kiirtása végett tartottak, Kállai István fia István három, a filepi erdőből fát szállító jobbágyának kifosztásával panasztolt két lugasi embert. Egyébként a gyűlés alkalmával adott levelek közül az első még március 12-én, az összes többi, szám szerint 8, köztük az imént kiemelt, másnap, március 13-án kelt.³⁴ A megyésispán *suo jure* tartott, bíraskodás végett összehívott közgyűlésein szabály szerint nem választottak esküdteket. Ezek a köztörvényszékek úgy működtek, mint a megye „rendes” törvényszéke, azzal az eltéréssel, hogy a megyei nemések számára kötelező volt a megjelenés.³⁵

Az első honi jogkönyv, az Uzsai János egri olvasókanonoknak tulajdonított, 1351-ben befejezett Ars Notaria a megye hatóságának levélmintái sorában a megye ispánja és a szolgabírók által adott, gyűlésbe hívó levélváltozatokat is bemutatott. Ezek a nemes bírság fizetése mellett megjelenésre kötelező levelek olyan gyűlések tartásáról is tudósítanak, amikbe nemcsak bíraskodás okán, hanem közygek, egyebek mellett királyi adók behajtása végetti tanácskozássra szólítják a megye nemességét.³⁶ Ezek alapján, jóllehet efféle gyűlésekről beszámoló okleveles emlékek nem állnak rendelkezésre, a 14. század derekától a megyésispán vagy vicéje alkalmanként, a szokásosak

módján, bíraskodáson kívül más célból is hirdettek gyűlést, amin a levélvariációkra tekintettel a szolgabírók szintén *ex officio* vettek részt, mint minden más, a megyében tartott ítélkező fórumon.

3. A megye törvényszéke a 16. század elejéig

A megyésispán (*comes*) tisztét a király belátása szerint viselte gyakran báróság, ezzel együtt más megye ispánsága mellett. Egy megyének több ispánja is lehetett. A megye ispánját olykor már a 14. században főispánnak (*supremus comes*) is nevezték. Arról csak az 1498: XLIV. tc. rendelkezett, hogy egy megyének, saját, azaz egy, mégpedig megyebeli előkelőbb nemes legyen az ispánja, Pest és Pilis megyéket kivéve.

A megyésispán, ha nem maga tartotta székét, eleinte a várispánként őt a királyi várban (várszervezetben) helyettesítő udvarbíró (*comes curialis*), utóbb familiáris lekötelezettjét rendelte ki helyettesének, albirójának (*vices gerens, vicejudex, vicejudex comitis*). A familiáris lekötelezett helyettesek között az ispán várnagya, valamint birtokait kezelő tisztjei tűnnek fel. Az alispán tisztét egyszerre 2-3, sőt 3-4 familiáris is betölthette.³⁹ Az alispán (*vicecomes*) vagy alispánok uruk tetszése szerinti ideig látták el megbízatásukat. Ha új ispánt nevezett ki a király a megye élére, a vice vagy vicék törvényszerűen cserélődtek. A familiáris lekötelezés sajátosságából következett, hogy nagyúri és nemesi családok között tartós kapcsolatok létesültek. Ez abban is megmutatkozott, hogy az alispáni tiszt a vice elhunytával, megmaradt a lekötelezett családnál, rokonságnál. 1362. december 22-én

kelt a leleszi konventnek az a levele, amivel a levéladó Palágyi Pál fia Domonkos nyilatkozatát rögzítették, hogy tudniillik emberölésért elszenvedett fogsága miatt nem indít pert Ung megye ispánja, Pál és alispánja, György ellen. Lack fia Pál ungi ispánról és alispánjáról, Nagymihályi Lőrinc fia Györgyről ez az első ismert adat. A következő évben György, mint Lack fiai, Miklós és Pál ungi ispánok *vicecomes* adott levelet a megye négy szolgabírójával. Lack fiai, Miklós és Pál Zemplén megye ispánjainak alispánja, Tamás és a megye szolgabíróinak 1364. december 17-i, királynak jelentő levele szerint Ung megye alispánja továbbra is György volt, akit 1366. április 11-e után bekövetkezett halálával, fia, János váltott a tisztségében. Nagymihályi György fia Jánost, Lack fia Pál, Ung megye ispánjának alispánjaként a megye hatóságának 1378. március

13-én kelt, I. Lajosnak jelentő levele azonosította utoljára.⁴⁰ 1391-ben Nagymihályi György fia János már Ung megye ispánjaként szerepel alispánja, Valkóci Bense fia Mihály és a megye szolgabíróinak július 20-án kiállított, Zsigmond királynak szóló jelentésében. Ugyanezek 1396. január 6-án kelt levele az utolsó, ami Nagymihályi Jánost Ung megye ispánjának említette, aki még ebben az évben, Nikápolynál esett el.⁴¹ Korábban, Lack fiahoz hasonlóan hosszú időn át viselte hivatalát Hahót nembeli Alsólendvai Miklós is, aki 1324 és 1343 között volt Zala megye ispánja. Alispánjai az előzőtől eltérően, meglehetősen sűrűn váltották egymást. Hét azonosítható alispánja között volt olyan, aki négy alkalommal viselte tisztét.⁴²

A megyésispán bírótársai kapcsán azt a köztudomásúnak tekintett tény, hogy már a kezdetektől a megye nemesei választották, nem bizonyítható.⁴³ Ahogy Gábor Gyula már a múlt század elején megállapította, olyan okleveles emlékek ugyanis, amik a nemes bírótársak, a szolgabírók választásáról közelebbi tájékoztatást adnának, nem állnak rendelkezésre, csak olyanok, amik latin nevüket „használják”. A *judex nobilium* megfelelő alapján – vagyis, hogy e bírák a nemesekéi – Gábor szerint „kétségtelen,

hogy a szolgabírák a közösség választott bírái”, és egy Sopron megyéből származó, 1361-ben adott levél *intitulatiójának* „*vicecomes et iudices nobilium tunc temporis constituti*” szóhasználatából arra jutott, hogy „ebből a hivatal ideiglenes minőségére tudunk következtetni”.⁴⁴ Ezt valóban látványosan igazolják Bodrog megye hatóságának 1381 és 1408 között keletkezett kiadványai. A mondott időszakból 24 szolgabíró neve maradt fenn. Közülük Besenyői Földes Benedek 1392-ben, 1393-ban, 1396-ban és 1402-ben, Pakai András 1400-ban, 1401-ben és 1402-ben, Csepcsi Pál 1400-ban, 1401-ben és 1405-ben viselte a szolgabírói tisztet, míg

másik hat egymás után két évben. További két szolgabíró legalább két alkalommal egy évig, a fennmaradó 13 pedig egy évig volt hivatalban.⁴⁵

A 14. század első két évtizedében keletkezett Pozsony megyei források azt igazolják, hogy a megyében a *curialis comesszel* tartó bírótársak király által delegált bírók voltak. Megkülönböztetésük a pozsonyi káptalan 1309. május 11-i, hasonlóképpen Detrik pozsonyi udvarispán és a négy bíró 1311. január 22-i levelének *intitulatiójában*: „*quatuor iudices a domino rege deputati*” (a király úr által küldött négy bíró).⁴⁶ Az említettekkel egykorú, az az 1312. december 15-én kelt levél, amit „*Nicolaus curialis comes de Borsod, et quatuor iudices per nobiles pro tempore constituti*” (Miklós borsodi udvarbíró és a nemesek által ez idő szerint állított bírók) adtak.⁴⁷ Ezek után az a

Nagymihályi János Ung megyei alispán pecsétje (1370).³⁷
Körirata: S JOHAN[n]IS FILI[i] [G]EORGI[i]

kiadvány, amit „*Andreas filius Nicolai vicecomes Budrigensis et iudices nobilium de eodem deputati*” (Miklós fia András bodrogi alispán és a küldött szolgabírók ugyanonnan) állítottak ki 1339. április 18-án, ez előbbiekre figyelemmel arról győz meg, hogy a szolgabírókat a megye nemesei küldték, „választották”, mivel ez a delegálót nem identifikáló delegálás, rajtuk kívül más küldő feltételezését kizárja. Ha ugyanis királyi delegáltak lettek volna, azt biztosan feltüntetik, tekintettel arra, hogy „küldött” minőségüket fontosnak tartották megjegyezni.⁴⁸ Mindezek alapján okkal feltehető, hogy a 14. század első harmadától már valóban mindenütt választott nemes bírósárok működtek a megyei törvényszékeken. A dekrétumok közül szolgabírók választásáról először Zsigmond 1435. március 8-i végzésének 2. cikkulusa tett említést:

„*Szolgabírókat pedig minden megyében a megye tehetős és jómódú nemesei közül válasszon és állítson közösen a megye minden nemes, akiket egyetértéssel szemeltek ki, és érdemesnek tartanak.*” A megválasztott a tisztséget nem utasíthatta vissza 25 márka büntetés terhe mellett, és hivatalát egy éven át kellett viselnie. Az újabb hivatalviselést viszont elutasíthatta, és a leköszönést követő öt évig nem volt kényszeríthető a tisztségviselésre. A választás ekkorra már nyilvánvalóan bevett volt. A szabály éppen ezért csak annyiban érintette a választást, hogy abból nem maradhatott ki megyei nemes. Az elsődleges cél, jól láthatóan, az alkalmasság feltételeinek és a hivatalviselés elveinek általános érvényű megállapítása volt. A hivatal viselésének rendje mellett a dekrétum 2. cikkulusa kitért a szolgabírók jól megkülönböztethető pecsétjének használatára is, hogy „*az ispán és alispán pecsétjeivel együtt hiteles leveleket adhassanak*”, valamint arra, hogy a törvényszékre befolyt bírság felerészben a megyésispánt, felerészben a szolgabírókat illesse.⁴⁹ Mindenesetre figyelemre méltó, hogy 1444. január 13-án kelt levelükben Laki Túz Péter, Berekszalvi Zopa Péter, Perneszi Pál és Fajszi Miklós szolgabírók magukat „*iudices electi ac iudices nobilium comitatus Simigiensis*” (Somogy megye választott bírái és szolgabírói) megnevezéssel azonosították.⁵⁰

III. András első dekrétumának szervezetre vonatkozó szigorú parancsa a szolgabírókra éppúgy vonatkozott, mint a megye ispánjára és a képeben eljáró vicére. Ezzel szemben, a szokásosak mellett, a 14. században feltűnnek olyan székek is, amiknél a széktartó bíró mellett csak két nemes bírótárs járt el.

A 14. század első felében a nagy területű megyékben már széktartó központok állandósultak. Ilyen volt Zala megyében Kapornak, Tapolca, majd Rennek és a 15. század végén Szentgrót, valamivel később Szántó.⁵¹ Ezek

szervezete kezdetben a törvény szerinti, mint azt Miklós zalai ispán 1325. szeptember 5-i, Kapornakon adott levele igazolja. Aztán 1354. november 6-án, a kapornaki széken Kávási Miklós alispán és két szolgabíró, Sebicskei István fia István deák, illetve Peleskemelléki Péter fia Mihály adtak levelet.

Ehhez hasonlóan az újabb, már a 15. század elejéről származó levelek is ezt a gyakorlatot mutatják.⁵² Ugyanez jellemzi a renneki széket, amin 1424. május 5-én két szolgabíró, 1450. augusztus 21-én pedig alispán és szintén két szolgabíró adott levelet, „*unacum nobilibus huius comitatus de districtu sedis Rednek [...] in sede nostra judiciaria sedentibus*”, vagyis miután e megye Rennek járásbeli széke nemesseivel együtt törvényszékükön ültek.⁵³

Sopron megyében a Rábaköz különült el széktartó központtal, ami először Bogyoszló lehetett, 1401 után, mindenesetre 1405-től

viszont már Németi volt.⁵⁴ A rábaközi járás törvényszékén, amit Asszonyfalvi Osl fia László ispán, valamint alispánja és szolgabírók 1436. február 13-i levele nevezett ekként: „*dictictus Rabakwz*”, ugyancsak két szolgabíró működött Lóránd mester országbírói bírságszedő 1351. augusztus 16-i levele szerint, aki a pásztói nemeseket mentesítette András és Ampod „*iudices nobilium de Rabakuz*” által kirótt bírság alól. Ezt igazolja továbbá az az 1407. január 24-én kelt levél is, amit a rábaközi alispánok adtak két szolgabíróval.⁵⁵ A Rábaközről nyugatra formálódó járásban Szakony, az 1360-as évek végétől Csepreg, majd Újkér vált széktartó központtá 1410 után, és csak rövid időre, a 15. század közepétől, nagyjából egy évtizedre helyeződött át a szék Kálba. A törvényszék legkésőbb 1463-ban ismét Újkérré költözött.⁵⁶ A szervezeti képlet az eddig látottakkal egyezett: Újkéren 1437. március 4-én két alispánnal együtt két szolgabíró, 1460-ban Kálban alispán ugyancsak két szolgabíróval közösen adott levelet.⁵⁷

A Fejér megyei solti szék már valamikor 1348 előtt állandósulhatott, amin ugyancsak két szolgabíró működött Márton alispán, Vadasi Gergely és Baldun fia Miklós „*iudices nobilium eiusdem comitatus in Solt iudicantes*” (e megye nemesének Solton ítélkező bírói) 1348. január 14-én, Solton kelt kiadványa alapján. Solt szék 1435. április 18-i, 1444. július 6-i és 1448. október 13-i kiadványai szintén két szolgabírót azonosítanak.⁵⁸

Egészen egyedülálló a magyarországi megyék sorában Bodrog törvényszékének szervezete, amihez első Árpád-kori említését követően használható adatok nagyobb számban 1350-től állnak rendelkezésre. A szóban forgó 1350. július 24-i levelet a megye alispánja adta két szolgabíróval. Jóllehet a helyet nem határozták meg, az bizonyára Szentlőrincen (Hájszentlőrinc) volt, figyelem-

A Nagymihályiak Zsigmond király által adományozott címere (1418)⁵⁸

mel arra, hogy 1351. február 11-én itt írtak I. Lajosnak levelet a megye nemesei. Kont Miklós nádor Bodrog megye számára 1364-ben, Bodrogban tartotta közgyűlését, amin a 12 nemes esküdt mellett a megye két szolgabírója vett részt.⁶⁰ 1368-ban Opuliai László nádornak ugyancsak Bodrogban volt közgyűlése. 1373-tól 1383-ig Bodrogban tartotta székét a bodrogi alispán is mindig két nemes bírótársal.⁶¹ A szék 1389-ben Szentlőrincen, 1390-ben Varjadon, 1391-ben, Bodrogban, majd 1392-től 1402 végéig Hájszentlőrincen működött.⁶² A törvényszéki székhely, az első erre vonatkozó biztos adat alapján 1405. január 21-től egészen 1440. március 8-ig Bodrogban állapodott meg. Az 1440. június 6-i székét már Hájszentlőrincen tartotta az alispán és a két szolgabíró, mégpedig ugyanazok hárman, akiknek előző törvényszéke még Bodrogban volt.⁶³ A következő évtizedekben, 1485. október 10-ig minden törvényszéki kiadvány Hájszentlőrincen kelt, egy kivétellel, amit Karmoson, 1451. július 26-án adtak.⁶⁴ Bodrog megyének tehát egy törvényszéke volt, aminek csak a székhelye váltakozott, és mindig két szolgabíróval működött, minden bizonnyal, már a két megnevezett „*comites iudices nobilium de Budrug*” első, 1280-ból megismert említése óta. Ezt erősíti a törvényszéki kiadványok mellett Kont Miklós nádor, valamint a megye ispánjának, Losonci István macsói bánnak 1391. április 30-án királyi parancsra Bodrog falu mellett gonosztevők ítéletére hirdetett közgyűlése 8. napján adott levele is, amiben ugyancsak két szolgabíró neve szerepelt.⁶⁵

A szolgabírák ispánjuk vagy annak vicéje nélkül is eljárak, peren kívüli és olyan peres ügyekben, amikben a megye ispánja, ispánjai, illetve az alispán vagy alispánok félként, illetve tisztüknél fogva, vagy hivatali eljárásuk okán érintettek voltak.⁶⁶ Erre Zala megye kapornaki székének kiadványai között több példa is akad. 1412. január 14-én Verői Pál és Becsvölgyi Antal szolgabírók arról adtak levelet, hogy Gersei Pető János, Zala megye ispánja és fivére jobbágyuk megölése miatt törvény szerinti vizsgálat folytatására kérték őket. 1416. február 20-án Becsvölgyi Antal és Bebösi György előtt, „*in sede nostra iudiciaria*” megyéispánjuk és fiainak ügyvédje intette, azaz eltiltotta Apáti Kopasz Péter fia Miklóst egy, a Zala folyón lévő malom, valamint a Pölöske vízen túl fekvő szántóföldek elzálogosításától, és ezek hasznainak szedésétől. 1424. május 5-én Keresztúri János és Henyei Köntös Péter szolgabírók azt igazolták, hogy ispánjukat Szentersébeti Vörös Dénes megakadályozta Szentersébet falu megítélt zálogba vételében.⁶⁷

A megyei törvényszék különös változatát őrizte meg két Vas megyei oklevél a 15. század második feléből. 1454. január 21-én Vas megye egyeteme és négy szolgabírója: „*universitas ac quatuor iudices nobilium comitatus Castriferrei*” arról adtak levelet, hogy törvényszékükön: „*in sede nostra iudiciaria*” a megye gabonafelügyelőit

Kont Miklós nádor pecsétje (1359).⁵⁹

Körirata: S NICOLAI KONT PALAT[ri] IVDICI COMANOR[um]

azzal vádolták, hogy Flojt György újvári várnagy sérelmére hat lovat, két gabonával megrakott szekeret és Lévai Cseh László jobbágyaitól kenyeret koboztak el. A panaszoltak ezt nem tagadták, mondván, hogy a megye meghagyása szerint jártak el, ugyanis a gabonát és kenyeret szállítók nem voltak hajlandók megesküdni arra, hogy nem Németországba, eladás végett szállítják ezeket. A törvényes vizsgálat lefolytatása után az eljáró bírák és nemesek megállapították, hogy embereik jogszerűen jártak el, és megtiltották a panaszos uraknak, hogy emiatt akadályozzák vagy károsítsák őket. A másik, az iméntivel teljesen egyező módon intult, 1469. október 2-án adott

levelük a megye egyetemének jobbágyok jogosulatlan adóztatása felől szóló határozatát őrizte meg. A törvényszék előtt számosan, köztük Ollári Mátyás vasvári kanonok, Nádasdi Darabos László, valamint Polyáni Tamás újvári és belmurai várnagy azt panaszolták, hogy Gersei Pető Miklós és János továbbra is adóztatja azokat a jobbágyokat, akik hozzájuk ezek vasvári telkeikről költöztek. Miután a jelenlévők az ország törvényére hivatkozva megállapították, hogy a más telkére jogszerűen költöző jobbágytól a korábbi telek után nem lehet semmi adót vagy terhet szedni, a következőképpen határoztak: „[...] amikor és valahányszor a már mondott Gersei Pető fiak, vagy mondott vasvári tisztjeik az említett káptalan vagy Darabos László, vagy Polyáni Tamás, vagy bárki mások ilyen, e vármegyében lévő jobbágyait, mint előrebocsátottuk, akik a mondott Vasváron maguktól fundusokat vagy telkeket idegenítettek el, károsítanak vagy adót szednének utánuk emiatt, akkor a mindenkor állított megyei alispánjaink az efféle károkozások és kivetett adók után három márka bírsággal a mondott Gersei Pető fiak e vármegyében lévő javaiból vegyenek elégtételt emez levelünk közbejövő rendje és bizonyossága szerint.”⁶⁸ Ez nem más, mint Vas megye egyik korai statútuma. Jóllehet a végzettség hipotézise individuális elemeket tartalmaz, normatív szerkezete kifogástalan. Ezzel együtt a rendszabás a Hármaskönyv III. rész 2. címében említett feltételeknek is teljességgel megfelel. E két Vas megyei kiadvány azért érdemel különös figyelmet, mert a gabonafelügyelőket is, akiket a törvényszéken igazoltak, a megye közönsége és

a kebelbeli választott megyei tisztek választották, vagyis azok, akik utóbb együtt szabályt is alkottak. Ahogy a megye ispánja, egyelőre, annak alispánja, alispánjai sem tartoztak lekötelezettségen alapuló hivataluknál fogva az *universitashoz*, még ha megyei nemesek voltak is, mert az alispáni tisztt, amíg nem vetették le, *extra universitatem* helyzetűvé tette őket.

Vas megye egyeteme határozatát a négy szolgabíró és választott esküdtek döntése alapján hozta. Arról az 1444: X. tc. rendelkezett, hogy az ispánnal és a szolgabírókkal együtt választott esküdtek, pontosabban megyénként „*a megye nemesei közül négy kipróbált férfi*” szolgáltatásának igazságot.⁶⁹ Röviddel a törvénycikk kibocsátása után Zemplén megye 1444. július 8-i törvényszékének kiadványát már alispán, „*iurati nec non iudices nobilium comitatus*” adták. Később az is egyre nagyobb hangsúlyt kapott az esküdtek azonosításánál, hogy őket a megye egyeteme választotta (*jurati electi*), mint egyebek mellett ezt Sopron és Zala megye törvényszékeinek 1488-ban és 1489-ben adott kiadványai is mutatják.⁷⁰ A megyei esküdtek működését az 1492: LIII. tc. megszüntette (*hatályon kívül helyezte*), de az 1528: IV. tc. már megint 6-12 esküdt választásáról rendelkezett.

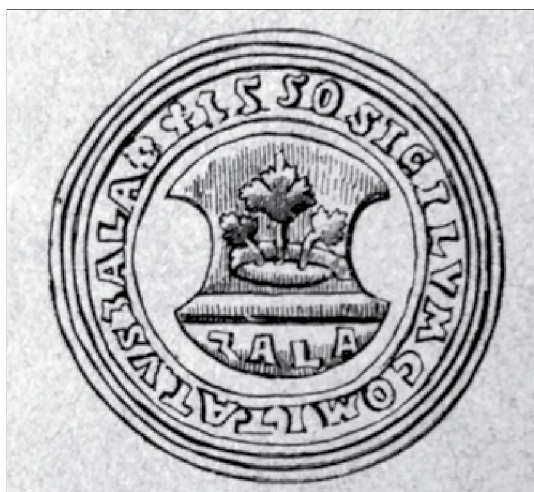
A megyék kiadványait a megyékben működő nótárius szerkesztette. Működését a 13. század óta lehet nyomon követni. Jegyzőt eleinte a megyésispán vitt magával megyéjébe. A 14. század első felében megyésispánok jegyzői Zala megyéből voltak ismertek. 1351-ben Szatmár megye alispánjának jegyzőjéről emlékezett meg a váradi káptalan. Ung megye alispánjának és szolgabíráinak jegyzőjét Zemplén megye hatóságának 1364-ben kelt kiadványa, Szabolcs megye nótáriusát pedig I. Lajos leleszi konventnek szóló, 1368-ban adott parancsa említette.⁷¹ Leveleiket a megye hatóságának tagjai a követett szokás szerint saját pecsétjeikkel hitelesítették. Abaúj megye egyetemének dokumentumait csak a szolgabírók pecsétje alatt adták ki 1523. szeptember 16-án és 1524. június 8-án a Vas megyei levelek kapcsán kifejtetteknek megfelelően, amit első levelükben régi szokásnak neveztek: „*quas iuxta antiquam consuetudinem sedis nostrae sigillis iudicum nobilium nostrorum communiri fecimus*” (ezt – tudniillik

a levelet – régi szokás szerint törvényszékünk szolgabíróinak pecsétje alatt tetették közzé).⁷²

Saját pecsétet elsőként Somogy megye kapott 1490-ben. Ennek mintájára az 1550: LXI. tc. rendelte el, hogy a megyék „egy”, vagyis a megye pecsétje alatt adjanak levelet, és ezzel együtt azt is, hogy a megyei jegyzők is írják alá a törvényszék alkalmával kiadott és megpecsételt leveleket. Ezzel a megye jegyzője a megyei hatóság tagjává lépett elő.

4. Megyei törvényszék és megyei bírák a 16. századtól

Magyarország megmaradt, illetve az erdélyi részek vármegyéinek státútumai alapján fontos változások a megyei bíraskodás terén a törvényszék (*sedes judiciaria*) és a közgyűlés (*congregatio generalis*) viszonyának alakulásában, másrészt az újabb, megyékre vonatkozó törvénycikkek rendelkezéseinek hatására is az alispáni tisztt betöltésében következtek be. Jóllehet nem bíraskodási céllal összehívott megyei gyűlések már az Anjouk óta ismertek, ezek a Jagellók alatt, a nemesség országos politikát alakító szerepének velejárójaként váltak szokásossá. Szervezetükről csak a 16. század derekáról állnak rendelkezésre használható információk. A megyei közgyűlések nem különböztek voltaképpen azoktól a 15. század végi, 16. század eleji törvényszékektől, amin a megye egész egyeteme is megjelent.⁷⁵ A közgyűlés és a törvényszék működésének következetes, szervezetszerű elkülönítéséről, ezzel együtt hatásköreinek szétválasztásáról a 17. századtól egyre több megye rendelkezett, mint ahogy mások mellett Trencsén, az 1615. évi rendszabásának 3. pontjában: „*Nem méltó, hogy mind congregatio és törvényszék is egyszersmind legyen, hanem az mikor congregatiónak kell lenni, akkor legyen csak congregatio, és mikor ismét törvényszéknek kell szolgáltatni, akkor legyen csak törvényszék. Mert ez ideig gyakorta megtörtént, hogy az törvényszéknek szolgáltatásig jelen voltak az nemes uraim, aztán csak egy néhányon maradván az congregatio, csak imígy amígy*

Zala megye pecsétje (1550).⁷³
Körirata: SIGILLVM COMITATUS ZALA 1550

Sopron megye pecsétje (1553).⁷⁴
Körirata: SIGILLVM COMITATUS SOPRONIEN[is],
belül: ANNO D[omi]NI 1553

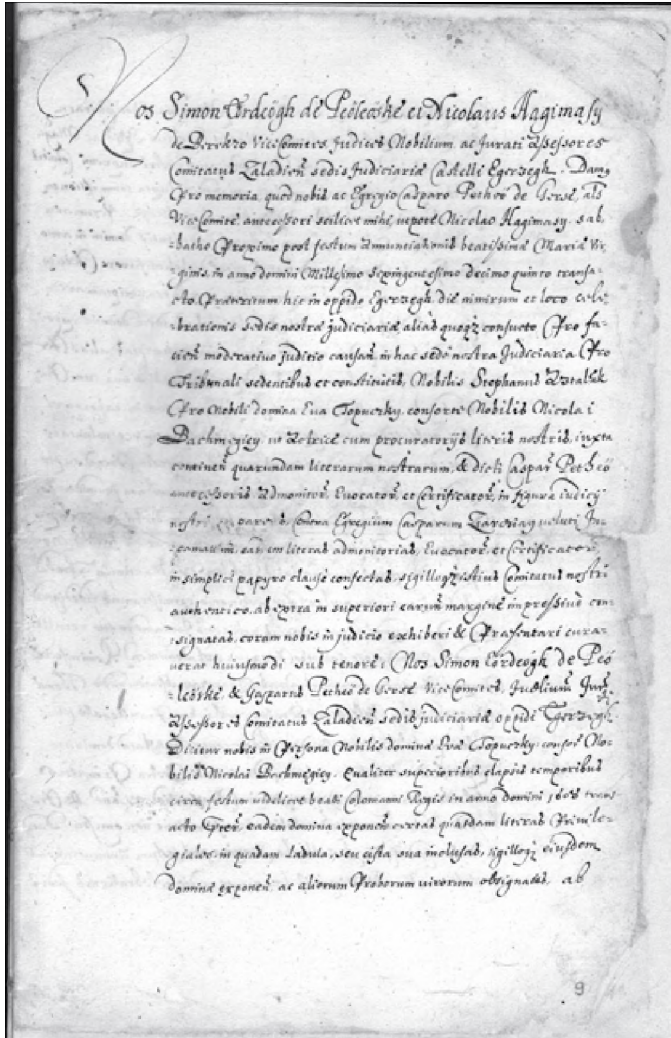
egynéhányan végezzenek akármely nagy dolgok felett is.”⁷⁶ Mivel praktikusán egyazon alkalmakra hirdették a közgyűlést és a törvényszéket, a két testületi szerv működése hivatalyszerűen eleve összekapcsolódott, ekként számos megyében hatásköreik részint szétválaszthatlanok maradtak a 17. század végén is (Abauj 1571 I., Liptó 1580, Sáros 1617 II., Borsod 1630, Máramaros 1650, I.).⁷⁷

A törvényszéken rendszeren az alispán elnökölt. A megyei nemesség az alispáni tiszt betöltésében az 1492. LXXX. tc. révén érte el, hogy a főispánok tehetősebb nemeseket tegyenek alispánokká. A megye ispánjának szuverenitását a helyettesállításban az 1504. II. tc. számolta fel azzal, hogy a kinevezés érvényességét a megyei nemesség hozzájárulásához kötötte. Ezt az 1548. LXX. tc. erősítette meg akként, hogy ne egyedül az ispán nevezze ki, hanem az egész vármegye egyetértésével válasszák az alispánokat. Miután ennek mikéntjéről nem rendelkezett a törvénycikk, az alispáni hivatal betöltésében eltérő megoldások gyökeresedtek meg. Kettőt kiemelve, 1619. évi statútumában Torna megye a választás „régí szokását” rögzítette: „mivel az alispánválasztás mostanáig teljesen a nemességnél volt, a főispánnak csak a megerősítése járulván hozzá, most és ezután is ezt a szokást fogja követni tekintetes és nagyságos urasága. Mégis az alispán választásában egyező szava legyen.” Turóc vármegye 1560-ban adott, további 18 alkalommal megállapított rendszabásait egy testbe foglaló, 1639. március 3-i és 4-i közgyűlésén megújított, két részbe rendezett, összesen 53. artikulust tartalmazó megyei konstitúciója pedig úgy rendelkezett, hogy „[...] ha személyesen meg tud jelen lenni, a főispán úr (egyéb-ként az ő személyében a gyűlés elnökségével megbízott teljhatalmú küldötte) a számadó erre nézve az ország törvényeivel és a vármegye régi alkotmányával egyezően adott útmutatás szerint jelöljön négy, ugyanerre a hivatalra alkalmas és megfelelő, a bíráskodásban és a törvények ismeretében járatos és a lélek más kiválóságaival kellően képesített nemes személyt, mégpedig kettőt a tehetősebb

és tekintélyes birtokosok, kettőt pedig az egy udvarházas nemések közül. Az ekként jelöltek közül, azok jelölésében a közösséggel megegyezvén, ha egyet tud érteni, a főispán úr a közösséggel együtt egyező szavazattal és megállapodással egyszerre, ha nem, először az egyes nagyurak, végre az egyes birtokosok, azután pedig az egy udvarházas nemések nyilvánosan összeszámlálni szokott szavazatai alapján azt a személyt válasszák meg alispánnak, akire

a többség szavazatai esnek és jutnak, akiket a főispán hivatalánál fogva az ország és a vármegye szabadsága szerint külön szavazattal szokott megerősíteni [...]”⁷⁹

A megyékben többnyire két alispán működött: a törvényszék feje, a rendes (*ordinarius vicomes*) és a másodalispán (*substitutus vicecomes*). Akadtak megyék, mint például 1609. évi rendelete alapján Győr, illetve 1612. évi végzésének rendje szerint Borsod, ahol közgyűlési felhatalmazás nélkül szolgabírókat állíthatott maga helyett az alispán, hozzáteve, hogy Győr megye 1637-ben aztán úgy határozott, hogy az alispán ellen indított perekben az eljáró helyettes a másik alispán, Szombat András legyen.⁸⁰ A másodalispán feladata tehát az alispáni teendők ellátása volt, olyan ügyekben, illetve azokra az esetekre, ha az alispán érintett vagy egyébként akadályozott volt. Turóc 1560–1639. évi statútuma egy korábbi, 1562. évi végzésé-

Eördög Simon és Hagymási Miklós Zala megyei alispánok, szolgabírók, esküdtek 1615. március 28-án, Egerszegen tartott törvényszékén felvett jegyzőkönyvnek első oldala⁷⁸

re alapozva, úgy rendelkezett, hogy ha az alispán peres ügyben érdekelt, „az ilyen [...] tárgyalására elnökiül és másodalispánul az egyetem akár rendes, akár rendkívüli törvényszéki bírót is kinevezzen és válasszon a jövőben, vagy két szolgabírókat az alispán helyébe helyettesítsen”. Hont megye 1648-ban teljes alispáni joghatósággal ruházta fel a másodalispánt. Abauj 1691. évi III. végzése a *substitutus vicecomes* hatáskörébe tartozó ügyeket is megemlítette: „Alispán távol lévén, másodalispán járhatson el, mint az alispán úr kisebb hatalmaskodási ügyekben és más ügyekben.”⁸¹ Ahol a közgyűlés választott helyettest, azaz másodalispánt, amiben a főispánnak nem volt szava, az alispán hatáskörébe tartozó ügyekben az

ordinarius érintettségén és akadályoztatásán kívül egyébként annak delegáltjaként is eljár.

A törvényszéken kötelesek voltak megjelenni a szolgabírák, a jegyző és az esküdtek, mégpedig szokás szerint teljes számban, illetve az esküdtek többsége, legalább hatan, vagyis fele számban, de azokban a megyékben, ahol régtől fogva több törvényszéki központ is volt, megelégedtek akár egy szolgabíró jelenlétével (Bars 1577, III., Sáros 1626, I., Szabolcs 1572, Turóc 1560–1639, Zala 1555).⁸²

A teljes létszámú törvényszék a 20 főt is meghaladhatta. Szatmár 1637. évi statútuma a két alispán, a hites jegyző, a négy szolgabíró, a 12 esküdt ülnök, a szolgabírók „segítőinek”, azaz „saját” esküdtjeinek megjelenését is megkövetelte. Ekként a *tribunal* összesen 23 tagból állt.⁸³ Az 1613: XXIV. tc. írta elő a rendkívüli esküdtek (*assessores extraordinarii*), avagy fellebbezési bírák (*judices appellationum*) választását. Efféle ülnökök választásával már jóval korábban is lehet találkozni, miképp Sopron megye 1579. évi III. statútuma is igazolja, amivel a 12 esküdt mellé másik 12 választását szabta meg, „*akik állandóan és a mindenkor tartandó törvényszék idején legyenek [...] büntetés terhe mellett*”.⁸⁴

A 16. század második felében az ítélelhozatal végleti tanácskozás idejére már korlátozták a törvényszéki jelenlétet. Szepes megye 1567. évi II. statútuma előírta, hogy „*mind azok, akik nem esküdtek a megyében a pereskedőkkel együtt menjenek el, és a bírónak és esküdteken kívül*

a törvényszék házában akkor mások ne maradjanak, csak ama nemesek más megyéből, akik [...] a büntetésekben érdekeltek [...]”. Vas megye hasonlóképpen határozott 1657. évi VI. statútumában: „*Az a csendesség úgy lehet jobb móddal, hogy a ki a törvényhez nem köteles, ott benn az bírakat ne impendiálja (akadályozza) más haszontalan beszéddel, hanem kimenjen és várja ott causája seriesét (ügye sorát) [...]*”. Korábban Trencsén megye 1615-ben még az alispán belátására hagyta a részvétel engedélyezését: „*[...] kívántatik, hogy az esküdt és választott bírák jelen legyenek.*

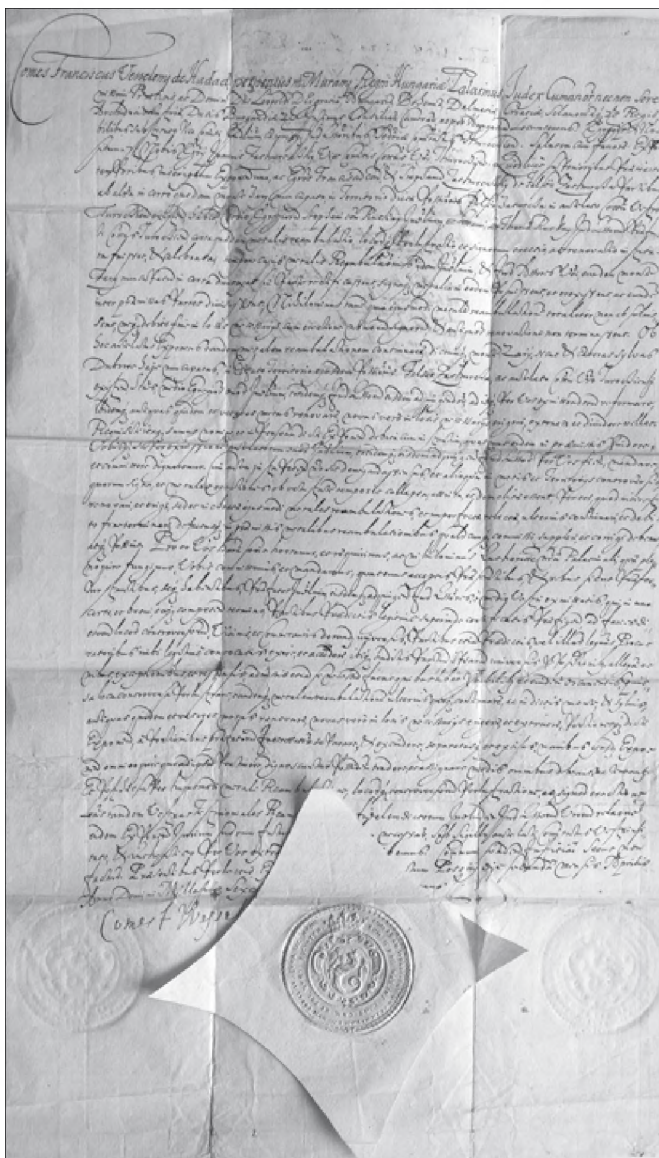
Sőt egyéb törvénytudó értelmes embereket is, az kik jelen lesznek, ha valamelyet vicispán uram benn akarna marasztani, az mind szabad véle és ő kegyelme nem vétkezik.”⁸⁶

A büntető ügyeket már a 16. század végén más perekől többnyire elválasztva tárgyalták. A törvényszéken belül a büntettek miatt indult perek tárgyalásra elkülönült büntető *tribunalo*k a 17. század második felétől működtek. Turóc 1680. évi XI. végzése ennek a székek a szervezetét a kö-

vetkezőképpen állapította meg: „*[...] mostantól ezután alispán úr, amikor a vármegyének közönséges tömlöceiben foglyai vannak, tudniillik akik vizsgálátamak elvégzésével kell foglalkozni, ennek fogamatositására különös gyűlést hirdettessen, amin főispán és alispán urak hat fellebbezési bíróval, két szolgabíróval és ugyanennyi esküdttel valamennyi letartóztatottnak ügyeit, bármilyen nációjuaik és állapotiaik legyenek, gondosan vizsgálják ki és döntsek el, és érdemiük szerint ítélve őket gondoskodjanak büntetésükről*”.⁸⁷

Miután az 1588: LX. tc. az ítélezést és végrehajtást tiszta adóssági ügyekben 20 forintig a szolgabírók hatáskörébe utalta, hamarosan megjelentek a megyék egyetemének a szolgabírói székre vonatkozó rendszabásai is. Turóc 1560–1639. évi statútuma a nyilvánvaló adóssági ügyekben a törvénycikk alapján a szolgabíró mellett egy esküdt eljárását rögzítve, a 20 forint értékű zálogpereket is a szolgabírói szék hatáskörébe utalta, és ezzel együtt megállapította az alispán székének jogható-

ságát is, ahol az alispán 100 forint értékig járhatott el egy szolgabíróval és egy esküdttel.⁸⁸ A megyék a szolgabírói és az alispáni szék perérték szerint megállapított hatáskörét az idők során többször is módosították. Nyitra megye a szolgabíró széket illetően ezt 1640-ben 120, majd 1649-ben 300, Bars megye 1645-ben ugyancsak 300 forintra emelte, majd néhány évtizeddel később, 1696-ban a borsod alispáni széken a perérték (a zálogügyeket nevesítve) 6000, szolgabírói széken 100, Kishonthban pedig 3000, illetve 300 forintra változott.⁸⁹

Wesselényi Ferenc gróf nádor; helytartó Pozsonyban, 1658. április 2-án kelt, Turóc megye másodalispánjának és a törvényszék többi tagjának határjárás foganatosítását rendelő levele⁸⁵

- ¹ M. Bak, János; Bónis, György; Sweeney, James Ross (eds.), Csizmadia, Andor (prev.): *The laws of the medieval Kingdom of Hungary I. Decreta regni mediaevalis Hungariae I 1000–1301*. Idyllwild, California, 1999, Charles Schlacks Jr Pub 42–43. p. / *The Laws of Hungary Series* / (A továbbiakban: DRMH.)
- ² DRMH 48. p.
- ³ ZO II. címloldal.
- ⁴ Engel Pál: *Szent István birodalma. A Középkori Magyarország története*. (Budapest, 2001, MTA TTI, 104. p. / *História Könyvtár monográfiák 17./*, Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 179–183. p. / *Millenniumi magyar történelem, Historikusok* /, Béli Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Budapest, Pécs, 2008, Dialóg Campus Kiadó, 42–43. p.
- ⁵ DRMH 41. p.
- ⁶ Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. (Pest, Budapest, 1860–1874, III. 184, 186, 188, 192. p., VIII. 206. p.; a továbbiakban: ÁÚO), Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, ... Véghegy Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár* (Győr, 1865–1873, Budapest, 1876–1891, VIII. 115. p.; a továbbiakban: HO).
- ⁷ ÁÚO VIII. 208., 210. p.
- ⁸ HO II. 22. p. Az oklevélnek, amit III. András 1292. július 23-a előtt kelt levele őrzött meg, csak napi kelte ismert: július 28. Keletkezésének évére nézve, Béli: *A nemesek...* i. m. 51. p., Borsa Iván (szerk. Szentpétery Imre kéziratának felh.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. 2–3. füzet, 1272–1290, 4. füzet 1290–1301* (Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 3886. II/4. 103. p., a továbbiakban: ÁKOKJ)
- ⁹ Béli: *A nemesek...* i. m. 45, 50, 58. p.
- ¹⁰ HO V. 65. p., ÁÚO XII. 313. p., HO VII. 184, 188, 194. p., ÁÚO IX. 383, 400. p., HO VII. 208. p.
- ¹¹ ÁÚO IX. 553. A keltezésre és a levéladás helyére nézve, ÁKOKJ 3506. II/2–3. 399. p.
- ¹² Holub József: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Pécs, 1929, Dunántúli Egyetemi Nyomdája, 151. p.)
- ¹³ Gerics József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 271. p.), Béli: *A nemesek...* i. m. 84–85. p.
- ¹⁴ Helyes keletkezési sorrendben, Szent László ún. III. (első fele) 12., Szent László ún. II. 11., Szent László ún. I. 41., DRMH 19, 14, 59. p.
- ¹⁵ Illés József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. (, Budapest, 1931, Magyar Tudományos Akadémia, 42. p.) / *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből*, IV. köt. 2. szám /, Béli Gábor: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai*. In Máthé Gábor (szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása – NK IV. 1573*, Budapest, 2015, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 370. p.
- ¹⁶ Bencsik, Michaelis: *Novissima diaeta nobilissima principis statuumque, et ordinum inclityi regni Hungariae, partiumque eadem annexarum, sive propositiones academicae lege nobilitares*. Tymaviae, 1722, Typis Academicis Soc. Jesu per Fridericum Gall, 12. p.
- ¹⁷ Osváth Gyula: *A magyar vármegyei szervezet 1608-ig*. Budapest, 1914, Franklin Társulat, 24. p., Holub: *Zala...* i. m. 150. p., Belitzky János: *Sopron vármegye története*. Budapest, 1938, Stephaneum Nyomda, 511. p., Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. (Kolozsvár, é. n., Nagenyedi Bethlen-nyomda, 165. p., Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 106–107. p. / Szerk. Mezey Barna, Millenniumi magyar történelem, Historikusok /, Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. Béli Gábor. Pécs, 2010, Publikon Kiadó, PTE ÁJK, 96. p., Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Átd., Horváth Pál – Stipta István, Budapest, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, 114. p.), Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaezerszeg, 1996, Zala Megyei Bíróság, MJE Zala Megyei Szervezete, 17. p.)
- ¹⁸ Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Arjou-kori oklevéltár I–VII./II*. Budapest, 1878–1920, MTA, 629. p. (A továbbiakban: AO.
- ¹⁹ Szűcs 2002, i. m. 190–193. p.
- ²⁰ ZO II. 643. p.
- ²¹ ÁÚO IX. 38. p.
- ²² Béli: *A nemesek...* i. m. 95–97. p.
- ²³ Nagy Imre – Nagy Iván – (...) Véghegy Dezső (szerk.): *A zichi és vászonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII*. Pest, 1871–1874, Budapest, 1878–1931, Magyar Tört. Társulat, I. 89. p. (A továbbiakban: ZICHY.) HO VIII. 399. p.
- ²⁴ Béli: *A nemesek...* i. m. 153–155. p.
- ²⁵ Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Budapest, 1909, Magyar Történelmi Társulat, 196. p. (A továbbiakban: HOKL.)
- ²⁶ ZO II. 335. p.
- ²⁷ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899, MTA, 70. p., Holub: *Zala...* i. m. 178. p., Istványi Géza: *A generalis congregatio I–II. Levéltári Közlemények*, 17. évf., 18–19. évf., 1939, 1940–1941, I. 69. p., Bónis–Degré–Varga: i. m. 20. p., Béli: *A nemesek...* i. m. 156–158. p.
- ²⁸ Istványi: *A generalis...* i. m. I. 80–81. p.
- ²⁹ Géresi Kálmán (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–VI*. (Budapest, 1882–1897, Franklin, 291. p.; a továbbiakban: Károlyi), HOKL 303. p., Nagy Imre (szerk.): *Sopron megye története. Oklevéltár I–II*. Sopron, 1889., 1891, I. 615, 617, 619, 620, 621, 622, 626, 628, 629, 630, 631. p.; a továbbiakban: SO, Kellemesi Melczér István (szerk.): *Okmányok a Kellemesi Melczér család levéltárából*. Budapest, 1890, 57, 59. p.
- ³⁰ AO II. 329. p., Nagy Gyula (szerk.): *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II*. Budapest, 1887, I. 57. p. (A továbbiakban: Sztáray.)
- ³¹ Hajnik: i. m. 304–305. p., Holub: *Zala...* i. m. 253–255., Istványi: *A generalis...* i. m. II. 181, 183–184. p.
- ³² Holub: *Zala...* i. m. 190–191. p.
- ³³ Zichy II. 195. p.
- ³⁴ AO VII. 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88. p.
- ³⁵ Holub: *Zala...* i. m. 203. p., Béli: *A nemesek...* i. m. 164–166. p.
- ³⁶ Kovachich, Martinus Georgius: *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usati. I. Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungariae conscripta*. Pest, 1799, 6–7. p. Magyar fordítása: Béli: *A nemesek...* i. m. 166–167. p.
- ³⁷ Sztáray I. címloldal.
- ³⁸ Sztáray II. 191.
- ³⁹ Holub József: *A főispán és alispán viszonyának jogi természete*. (In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik... évfordulója tünepére*. Budapest, 1917, Franklin, 193–195, 197. p. Holub: *Zala...* i. m. 137–139. p.
- ⁴⁰ Sztáray I. 323, 326, 342, 348. p. [Guoth Kálmán, Czobor Alfréd, Papp László, Borsa Iván, Bottló Béla (szerk.): *A Nagykállói Kállay-család levéltára I–II*. Budapest, 1943, II. 1751., 178. p. / *A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai 1–2./*
- ⁴¹ Sztáray I. 504, 538. p., II. 6., 11. p.
- ⁴² Holub: *Zala...* i. m. 456–457. p.
- ⁴³ Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, 1902, Politzer, 189. p. Osváth Gyula: i. m. 25. p., Erdélyi László: *Az Aranybulla társadalma*. In *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik... évfordulója tünepére*. Budapest, 1917, Franklin, 98–99 p.), Holub: *Zala...* i. m. 150. p., Belitzky János: i. m. 510. p., 18. p., Holub József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*.

- Pécs, 1944, 101. p. Bónis–Degré–Varga: i. m. 18. p., Eckhart: i. m. 107. p., Degré: *Magyar alkotmány...* i. m. 96. p.
- ⁴⁴ Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Budapest, 1908, Grill Károly Könyvkiadóvállalta, 85. p.)
- ⁴⁵ ZICHY IV. 194, 232, 389, 415, 416, 436, 446, 501, 529, 641. p., V. 19, 25, 171, 190, 238, 239, 248, 253, 269, 279, 327, 384, 385, 387, 388, 426, 449, 466, 481, 492, 505, 527, 541, 550, 555, 564. p., Kammerer Ernő (szerk.): *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzett oklevelei I. 1241–1526*. Budapest, 1906, 254. p.
- ⁴⁶ Knaus, Ferdinandus – Dedek, Ludovicus Crescens (ed.): *Morumenta Ecclesiae Strigoniensis I–III*. Strigonii, 1874–1924, II. 598, 599. p., AO I. 220. p., Béli: *A nemesek...* i. m. 107–111. p.
- ⁴⁷ Fejér, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Buda, 1829–1844, VIII/1. 480. p.)
- ⁴⁸ Zichy I. 562. p., SO II. 551. p. ZO II. 628., 629. p.
- ⁴⁹ Bónis, Georgius – Bácskai, Vera (ed.), Döry Francisci (manuscr.): *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 262. p. (A továbbiakban: DRH I.)
- ⁵⁰ Károlyi II. 235. p.
- ⁵¹ Holub: *Zala...* i. m. 213–219. p.
- ⁵² ZO I. 256, 554. p., II. 273, 401. p.
- ⁵³ ZO I. 438, 548. p.
- ⁵⁴ SO I. 540, 553. p.
- ⁵⁵ SO II. 246. p., I. 579. p.
- ⁵⁶ SO I. 338, 354, 269, 379, 380, 390, 391, 404, 425, 448, 450, 523, 526, 612. p., II. 5. p.
- ⁵⁷ SO II., 257. p., Sümeghy Dezső (szerk.): *Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész: középkori oklevelek 1236–1526*. Sopron, 1928, Sopron Vármegyei Törvényhatósága, 119. p.), SO II. 424. p.
- ⁵⁸ Zichy II. 291. p., VIII. 553. p., IX. 76, 203. p.
- ⁵⁹ AO VII. címloldal
- ⁶⁰ Zichy II. 440, 446. p., III. 244, 246. p.
- ⁶¹ Zichy III. 359, 363, 585, 492, 563, 569, 570, 573, 582. p., IV. 194, 232, 641. p.
- ⁶² Zichy IV. 398, 415, 416, 436, 444, 501. p., V. 327. p.
- ⁶³ Zichy V. 384, IX. 5, 11. p.
- ⁶⁴ Zichy IX. 5, 11, 293. p., XI. 405, 406. p.
- ⁶⁵ Zichy IV. 467. p.
- ⁶⁶ Gábor: i. m. 155. p., Béli: *A nemesek...* i. m. 172. p.
- ⁶⁷ ZO II. 373, 401, 438. p.
- ⁶⁸ Házi Jenő: *Vas megyei középkori oklevelek. Vasi Szemle 1976/2. 124, 300. p., 1978/4. 149, 618. p.*
- ⁶⁹ DRH I. 329. p.
- ⁷⁰ Zichy IX. 76. p.
- ⁷¹ Istványi Géza: *A megyei írásbeliség első korszaka. Századok, 1937, 552, 533, 547–548. p. Holub: Zala...* i. m. 156–157. p., Gábor: i. m. 89. p., Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest, 1946, „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 536. p.
- ⁷² Szabó Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, 1909, MTA Történelmi Bizottsága, Függelék, I. Oklevelek 194, 196. p.)
- ⁷³ ZO I. címloldal.
- ⁷⁴ SO I. címloldal.
- ⁷⁵ Ember: i. m. 538. p., Degré Alajos: *Magyei közgyűlések a XVI–XVII. századi török háborúk korában*. In *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 1971, KJK, 39–40. p.
- ⁷⁶ Degré Alajos: *Magyei közgyűlések...* i. m. 45. p., Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen (szerk.): *Corpus statutorum Hungariae municipialium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye II–V*. Budapest, 1890–1902, MTA Történelmi Bizottság, IV/1. 139. p. (A továbbiakban: CS.)
- ⁷⁷ CS II/1. 28. p., IV/1. 20. p., II/1. 111, 147. p., III. 115. p.
- ⁷⁸ Zala Megyei Levéltár IV. 14. a Fasc. 2. No. 4.
- ⁷⁹ CS II/1. 119. p., IV/1. 216. p.
- ⁸⁰ CS V/1. 120. p., II. 1. 83. p.
- ⁸¹ CS IV/1. 237, 263. p., II/1., 319. p.
- ⁸² CS IV/1. 13. p., II/1. 135. p., III. 7. p., IV/1. 226. p., V/1. 1. p.,
- ⁸³ CS III. 82. p.
- ⁸⁴ CS V/1. 25. p.
- ⁸⁵ Jelzet: M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézet 734.
- ⁸⁶ CS II/1. 19. p., V/1. 156. p.
- ⁸⁷ CS IV/1. 458–459. p.
- ⁸⁸ CS IV/1. 206–207. p.
- ⁸⁹ CS IV/1. 245, 271. p., 256. p., II/1. 327, 334. p.

Bevezető gondolatok

Az erdélyi szászok jogtörténete mindig is sajátos színfoltként jelent meg a jogtörténeti kutatásokban, lett legyen szó közjog-, magánjog-, tudomány- vagy szervezettörténeti megközelítésekről. Az Erdély történetében mintegy hetedfél évszázadon keresztül kiemelkedően fontos szerepet játszó népcsoport autonómiájának fejlődéstörténete jogtörténeti szempontból rendkívül sok érdekességgel és tapasztalattal szolgálhat.

Amikor – konferenciánk tematikájához igazodón – azt az egyszerűnek látszó feladatot vállaltam, hogy áttekin-tem a szász igazságszolgáltatás szervezettörténetét, még nem látszottak ennek nehézségei. Idestova kétszáz éve – igaz, nem túl intenzíven – kutatott „kis” téma, a „Forschungsstand” bemutatása nem okozhat problémát. Elmélyedve azonban a jórészt német szakirodalomban,¹ rá kellett jönnöm mennyire nem így van, mennyire nehéz valóban rendet tenni a különböző (akár a történész nemzeti

Szabó Béla

Az erdélyi szászok bíráskodási szervezete a korai újkorig

hovatartozása által indukált) forrásértelmezések között, s jelenleg szinte lehetetlen egy jól áttekinthető vázlatát felrajzolni a szászok bírósági szervezete középkori és korai újkori történetének.²

A nehézségek egyrészt abból adódnak, hogy az eddigi kutatás kimerült néhány, a bíráskodás intézményrendszerének hosszú történeti korszakokon átvívelő, sokszor statikus és sematikus bemutatásában, s csak csekély figyelmet fordított a jogszolgáltatás belső igazgatásában lezajlott